

Úloha internetu v sociologickom výskume a jeho dosah na validitu dát

Viera Štefancová¹

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita, Bratislava

The Role of the Internet in Sociological Research and its Impact on the Data Validity.

Modern technologies are more and more becoming an inherent part of everyday life of people and their communication. In an equal extent, they affect sociological research aimed at exploring social reality. New means of communication are now a natural part of sociological research. Today, practices such as the use of the Internet to collect on-line data, making audio and video recordings of various types of observations, recording individual or group interviews, production of visual data, and other processes supported by technology have become a commonplace; not to mention qualitative data processing and analysis. However, general accessibility of modern technologies and their relative ease of use entice to underestimate the examination of validity and reliability of these methods in the context of the realization of research projects. This paper highlights some of the areas in which the use of on-line technologies must be subject to more detailed examination, in order to ensure validity of results. The paper aims to trigger academic discussion.

Sociológia 2018, Vol. 50 (No. 5: 579-608)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2018.50.5.22>

Key words: *Internet; online data collection; sociological research; validity*

Nové technológie a ich „vstup“ do sociologického výskumu

Hromadné spracovanie dát si dnes už sotva vieme predstaviť bez technických prostriedkov. Ručné spočítavanie frekvencií odpovedí v dotazníkoch (Desmond 1996) postupne nahradili dierovacie karty, neskôr ručné zadávanie dát do špeciálnych štatistických softwarov a v súčasnosti možno realizovať spracovanie dát a ich analýzy prostredníctvom rôznych digitálnych postupov, nástrojov a aplikácií.

Začiatok širšieho využívania technológií v kvalitatívnom výskume sa viaže s použitím prvých zvukových nahrávok zhotovených počas rozhovorov uskutočnených v teréne. Vo výskume sa udomácnili po 2. svetovej vojne (Gibbs et al. 2002) a znamenali významnú oporu pre výskumníka: namiesto ručne písaných poznámok je k dispozícii bezo zvyšku zachytený autentický priebeh a obsah pozorovania alebo rozhovoru a možnosť kedykoľvek sa k nemu vrátiť a analyzovať v ňom vždy inú vrstvu, resp. interpretovať výsledky z pohľadu rozličných kritérií.

Od 90. rokov 20. storočia nastávajú vo využívaní technických prostriedkov doslova prevratné zmeny. Nové digitálne technológie sú bežne dostupné aj výskumníkom, aj ľuďom v každodennom živote. Ľudia, ktorí sú skúmaní, nové technológie (mobily, tablety, notebooky) v značnej miere sami používajú.

¹ Korešpondencia: PhDr. Viera Štefancová, PhD., Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava 5, Slovenská republika. E-mail: stefancova.viera@gmail.com

Rozšírený návyk na používanie *internetu* v každodennom živote, označovaný aj ako „connected life“ (TNS 2014) alebo *digitálna kultúra* (Bailey-Ross 2016), otvára priestor pre využívanie internetu aj v sociologickom výskume.

Internet je prostriedkom, ktorý bol primárne aplikovaný v akademickej sfére. Je to sieťová infraštruktúra, ktorá globálne spája milióny počítačov a vytvára sieť, v ktorej môže každý počítač komunikovať s ktorýmkoľvek iným počítačom, pokiaľ sú oba pripojené k internetu. (Clarke 2000) Slúži ako prenosové médium pre rôzne informácie a služby ako je napr. elektronická pošta, chat a najmä pre systém vzájomne prepojených hypertextových dokumentov (webstránok a portálov) a webových aplikácií nazývaný World Wide Web (WWW). Internet teda nie je synonymom pre World Wide Web, ale je spôsobom prístupu k informáciám.

V kontexte spoločenskej komunikácie plní internet viaceré funkcie.

1. V digitálnej (a digitalizovanej) podobe internet ako *médium* sprístupňuje rôzne druhy „klasických“ obsahov. Sprostredkuje knihy, novinové články, denníky, listy, úradné záznamy, vyhlášky, rozhodnutia, zápisnice, zmluvy, rozsudky a mnohé ďalšie dokumentárne dáta; ďalej však aj obrazy, plagáty, fotografie, reklamné fotografie a iné vizuálne dáta, nahrávky hudby, filmy, videá, videoklipy, vzdelávacie a iné mediálne obsahy. Sprístupňuje ich z rôznych zdrojov, úložísk, ktorými sú *webové stránky, portály*.
2. sprostredkúva špecifický druh dát, ktoré sú produktami *súkromnej komunikácie ľudí* (obsahy e-mailov, chaty, diskusné fóra, blogy, osobné webové stránky), ale aj obsahy verejnej komunikácie;
3. internet zároveň automaticky vytvára (generuje) aj *úplne nové druhy dát* – a teda, *je zdrojom dát* o osobných užívateľských kontaktoch, eviduje prihlasovacie a registračné údaje, a pod. (Gibbs et al. 2002) V podobe digitálnych stôp poskytuje údaje o digitálnych akciách, aktivitách, príspevkoch a komunikácii, ktoré možno sledovať na internete alebo na digitálnych zariadeniach. Rozšíreniu digitálnych aktivít a dát o nich napomáhajú aj *mobilné technológie* s množstvom rôznych aplikácií.

Z hľadiska obsahu internet sprístupňuje z webových portálov a aplikácií množstvo *sociálnych dát*, nielen o verejnej a súkromnej komunikácii a jej výsledky, ale aj obchodné dáta (e-commerce), dáta o záujmoch a aktivite ľudí (o prítomnosti a aktivite v sieťach, o členstve a participácii v skupinách), o ich činnosti (z portálov zameraných na cestovanie, vzdelávanie, nakupovanie, atď.), o ich súkromných problémoch a názoroch (z tematických blogov, diskusných fór, atď.) a mnohé ďalšie. Tieto dáta môžu tvoriť základný výskumný materiál aj pre sociologický výskum a pri dodržaní stanovených, etických a právnych podmienok, môžu byť analyzované ako výskumné dáta štandardne využívanými alebo novými, technicky podporenými postupmi.

V spoločenskom kontexte tu máme dočinenia s nástupom *novej kultúry výskumu*, ktorá kladie určité nároky na digitálne znalosti a zručnosti výskumníkov, mení ich vzájomné vzťahy v tímoch a spôsoby spolupráce a znamená aj (a najmä) vytvorenie inštitucionálnych podmienok pre inovatívne využívanie digitálnych technológií vo výskume. Napriek možnostiam, ktoré digitálny výskum poskytuje, vo výskumných tímoch a komunitách prevláda určitá neistota pri ich využívaní a chýba aj presnejšia odpoveď na otázku, ako konkrétne môžu technológie ovplyvňovať výskum, najmä pokiaľ ide o zmeny, ktoré digitálny systém neustále prináša a týmto spôsobom bude ovplyvňovať výskum aj v budúcnosti. (Tsatsou 2014) Stále vyššie tempo vývoja technických možností má dosah na druh zberaných a zaznamenávaných dát a aj na nové druhy analýz, ktoré tieto dáta umožňujú. (Gibbs et al. 2002)

Aj pri rôznych ťažkostiach s ktorými sa pri využívaní technológií v kontexte spoločensko-vedného výskumu možno stretnúť, digitálne technológie sú novou spoločenskou výzvou a oblasťou s rastúcim významom². Nové možnosti sa pritom stále viac presadzujú aj v sociologickom výskume. Vlastnosti internetu, ako sú bezprostredná dostupnosť, interaktivita, tvorba interakcií v danom sociálnom celku, atď., však vytvárajú kvalitatívne sa odlišujúcu skúsenosť, ako bola tá, ktorú prinášali médiá predtým a do výskumného procesu prinášajú mnohé nové, dosiaľ málo uvažované a metodologicky nerozpracované prvky. Používanie internetu vo výskume síce rozširuje typológiu a spektrum dostupných dát, výskumník sa dostáva „bližšie“ k realite, často je však aj sám výskumník jej súčasťou. Táto skutočnosť, na druhej strane, spätne mení výskumníka a prostredníctvom neho aj samu pozorovanú realitu.

Jednou z najzávažnejších zmien, ktoré zásadne ovplyvňujú výskumný proces tak je, že používanie internetu vo výskume podstatným spôsobom *mení vzťah výskumníka, pozorovanej sociálnej skutočnosti a dát o tejto skutočnosti*. Ich vzájomný vzťah sa významne aktivizuje a dynamizuje. Internet mení situáciu zberu, komunikáciu – komunikáciu s účastníkmi výskumu i výskumníkov navzájom, celkovo mení spôsob práce a jej podmienky (technické, časovo-priestorové i ďalšie) a napokon mení vzťah výskumníka ku skúmanej skutočnosti a aj samého výskumníka.

Je to diferencovaný a mnohvrstevný priestor, ktorý v každom jednotlivom prípade vyžaduje osobitný prístup a citlivé zvažovanie týchto dostupných možností tak, aby výskum vo výsledku inovatívne využíval nové možnosti a nebol, často za cenu skreslenia, poplatný zaužívaným stereotypom. Je potrebné preskúmať, čo všetky tieto funkcie internetu prinášajú sociologickému

² Skutočnosť, akou je otvorenie širokého priestoru a dostupnosť digitálnych dát, viedla napr. vo Veľkej Británii k rozhodnutiu o stratégii vládnej podpory novej oblasti, tzv. „*E-science*“. Od začiatku tejto dekády sa vládna podpora zameriavala na maximalizáciu efektívnosti investícií do vedy a na podporu základne pre budúce aktivity vedeckých komunit v oblasti spoločenských vied prostredníctvom nových digitálnych technológií. (Digital Social Research 2009)

výskumu a s akými metodologickými problémami je potrebné v ňom sa vysporiadať. Preto sa vo vzťahu k používaniu digitálnych technológií objavujú aj skeptici, ktorí poukazujú na to, že dosiaľ je málo analýz, či digitálne technológie v porovnaní s „klasickými metódami“, sú v skutočnosti naozaj „dobrou vecou“. (Lievrouw – Livingstone 2006)

Výskumníci však majú často tendenciu výskumné stereotypy z jednej situácie alebo projektu len mechanicky prenášať do druhej. Vo vzťahu k zabezpečeniu validity sociologického výskumu, realizovaného prostredníctvom internetu je preto mimoriadne dôležité venovať pozornosť týmto vzťahom a ich zmenám, rovnako ako špecifikám, ktoré vznikajú využitím internetu ako zdroja údajov alebo ako prostriedku zberu dát a s tým spojeným metodologickým i praktickým problémom. Môžu mať dosah na validitu týchto dát a poznačiť výsledky výskumu.

Validita ako kritérium kvality sociologického výskumu

Validita je jedným z kritérií kvality a podľa Hirnera ju možno zabezpečiť rozpracovaním tzv. verifikačnej dimenzie sociologického výskumu. (Hirner 1976: 92 a.n.)

Všeobecné vymedzenie validity je podľa Kerlingera obsiahnuté v otázke: „Merame to, o čom sa domnievame, že merame?“ (Kerlinger 1972: 435) A najmä, čo sme zamýšľali merať? Validne merania, označované aj ako správne merania, sú teda vo všeobecnosti také, ktoré skutočne odpovedajú na položené otázky. *Validitu možno chápať ako vzťah medzi premennou* (napr. nejakou charakteristikou konania) *a tým, čo táto charakteristika znamená alebo vypovedá v skutočnosti.* (Martin – Bateson 2009: 96) Pre validitu merania sú podľa Martina a Batesona rozhodujúce prvky: nevychýlenosť, špecifickosť a obsahová validita.

Nevychýlenosť možno konštatovať vtedy, keď meranie nie je príliš zaťažené systematickou chybou a zistené hodnoty zodpovedajú skutočným hodnotám³. *Špecifickosť* znamená, že premenná popisuje to a len to, čo sa od nej očakáva (neobsahuje nič iného). (Martin – Bateson 2009: 97)

Validnosť, validitu (platnosť) možno vo výskume zabezpečiť viacerými postupmi: už prostredníctvom voľby indikátorov a definícií, meracích operácií a použitia konkrétnej metódy. Táto, na prvý pohľad jednoduchá otázka sa teda týka všetkých zvolených postupov, „celého výskumného procesu, hlavne so zreteľom na potrebu správneho riešenia jeho gnozeologických problémov.“ (Hirner 1976: 96)

³ Neskreslené meranie sa podľa Martina a Batesona skladá z dvoch častí: zo systematickej zložky, ktorá predstavuje skutočnú hodnotu premennej a z náhodnej, ktorá vzniká z nedokonalosti v procese merania. Reliabilné, t. j. dobré merania podľa autorov sú také, ktoré veličinu merajú presne a konzistentne. (Martin – Bateson 2009: 95)

Validita sa tak vo výskume prejavuje vo viacerých rovinách a možno k nej pristupovať z hľadiska viacerých kritérií. Americká psychologická spoločnosť v rámci svojich technických odporúčaní pre psychodignostiku a testovanie v r. 1954 definovala štyri typy validity: predikčnú, súbežnú, obsahovú a konštruktovú.

Predikčná a súbežná validita sa líšia len v časovom uplatnení vybraných kritérií pre posudzovanie – pri príprave alebo v priebehu merania (t. j. v inom časovom intervale). Predikčná i súbežná validita spočívajú v predvídaní vhodnosti merania s ohľadom na vonkajšie kritérium a v preskúmaní prostriedku merania, v prítomnosti alebo budúcnosti, vo vzťahu k jeho výsledku. Pri predikčnej validite je vôbec základným problémom výber kritéria merania, pričom kritériá je často ťažké stanoviť.

Obsahová validita znamená „reprezentatívnosť“ či primeranosť výberu posudzovaného obsahu v meracom nástroji. Validizačný postup sa tu riadi otázkou: je vybraný obsah reprezentatívny pre súbor vlastností, ktoré meriame? Pod obsahovou validitou tak možno rozumieť jednak reprezentatívnosť výberu hodnotiacich položiek a jednak konečný cieľ merania. (Kerlinger 1972: 436) Obsahová validizácia spočíva na úsudku bádateľa, ktorý zvažuje reprezentatívnosť vybraných položiek. Skúma, do akej miery sú jednotlivé položky reprezentatívne pre pozorovanú vlastnosť. V niektorých prípadoch je potrebných viacero bádateľov, ktorí sa pri posudzovaní položiek zhodnú. (Kerlinger 1972: 438)

Konštruktová validita zabezpečuje poznanie významu každého merania. Črtou, ktorá ju odlišuje od ostatných druhov validity, je jej „úzke spojenie s teóriou, teoretickými konštrukciami a s empirickým výskumom“ (Kerlinger 1972: 439) Bádateľ pracuje s konštrukciami a s premennými, ktoré vstupujú do vzájomných vzťahov. Zisťuje, prečo tieto vzťahy existujú a preto musí poznať význam konštrukcií vytvárajúcich tento vzťah. Spôsob, akým možno skúmať tieto významy, je teda problémom konštruktivej validity. (Kerlinger 1972: 436)

Chápanie validity v kvantitatívnom a kvalitatívnom výskume však má zásadne rozdielne metodologické východiská, ktoré vychádzajú z odlišného cieľa výskumu a sú založené na uplatňovaní rozdielnych prístupov spojených buď s testovaním hypotéz pri overovaní faktov (dedukcia) alebo s formuláciou (tvorbou) teórie pri opisovaní kvalitatívnej stránky javov (indukcia). V kvalitatívnom výskume, v porovnaní s kvantitatívnym prístupom, nemožno uplatniť princíp korešpondencie, kedy o skutočnosti vypovedá jediná správna a objektívna „pravda“. Je tu potrebné zohľadniť zvláštnosti rôznych prístupov, ktoré sa sformovali z myšlienkových smerov interpretatívnej sociológie a jej metodológie, preto pravidlá hodnotenia kvality získaných výsledkov v kvalitatívnom výskume nemožno aplikovať mechanicky.

Mnohí autori sa v tejto súvislosti snažia vyrovnávať s rôznymi metodologickými problémami, ktoré prináša využitie internetu v kvalitatívnom sociologickom výskume, napríklad s otázkami uplatňovania klasických analytických postupov pri on-line dátach (Mann – Stewart 2000; Clark 2000; Holge – Hazelton 2002; Dholakia – Zhang 2004; Eun-Ok 2012; Aselton 2012), s otázkou zberu a spracovania dát získaných od voľne dostupných resp. anonymných skupín (Neville et al. 2016), s niektorými praktickými a etickými otázkami výskumu. (Brownlow 2002; Burles – Bally 2018) V ďalších úvahách sa preto zameriame najmä na kritériá posudzovania validity v kvalitatívnom výskume a na úlohu internetu pri zbere a analýze kvalitatívnych dát.

S ohľadom na rozsah problematiky i mnohotvárnosť situácií, ktorá sa objavuje v kvalitatívnom výskume, však na niektoré problémy skôr len upozorníme, než by sme ponúkli ich jednoznačné riešenie.

Chápanie validity v kvalitatívnom výskume

Diskusia o dôkazoch validity bola jedným z dôvodov, pre ktorý uznanie kvalitatívneho výskumu ako nástroja poznávania sociálnej skutočnosti viac ako polovicu 20. storočia narážalo na množstvo negatívnych argumentov. Snaha o uznanie kvalitatívneho výskumu ako rovnocenného prístupu ku skúmaniu sociálnej skutočnosti sa spočiatku prejavovala priamym zamietnutím používania kvantitatívnych paradigiem v kvalitatívnom výskume⁴ a odkazom na to, že kvalitatívny výskum má svoje vlastné procedúry na dosahovanie validity, ktoré sú od postupov uplatňujúcich sa v kvantitatívnom výskume odlišné (Maxwell 1992), alebo v mechanickom prenášaní kritérií validity z kvantitatívneho výskumu do kvalitatívnych postupov. Výraznejšia pozornosť ku spôsobu, akým kvalitatívni výskumníci chápu problematiku validity vo svojich výskumoch, sa obracala len postupne.

V chápaní validity kvalitatívneho výskumu sa možno stretnúť s tromi odlišnými prístupmi. Po prvé, niektorí bádatelia vnímajú validitu kvalitatívneho výskumu stále ako *pozitivistickú kategóriu* a navrhujú ňou nahradiť koncept „autenticity“ v kvalitatívnom výskume⁵. Iní autori chápu validitu skôr ako *celostnú kategóriu*, než by ju segmentovali do rôznych typov. Navrhujú pritom

⁴ Napr. postupov na zabezpečenie validity skúmaných rozdielov (concurrent), predvídanej (predictive) validity, validity stretávania (convergent validity), validity vzťahujúcej sa na znaky (criterion-related), internej/externej validity – porovnaj Maxwell 1992.

⁵ Napr. Lincolnová a Guba uvádzajú niekoľko spôsobov, ako merať „dobrý“ kvalitatívny výskum. „Katalytická autenticita“ a „taktická autenticita“ sú len dvoma z nich. Prvé kritérium popisuje mieru v ktorej je konanie podporované priebehom výskumu. To jest, môže participantom, ktorí sú vyzývaní k prehlbeným sofistickým konštrukciám, podnietiť k nejakej podobe konania. Pokiaľ ide o taktickú autenticitu, tá je založená na predpoklade, že sice je pozorovateľná snaha o robenie rozhodnutí alebo podnikanie krokov, ale rozhodujúce je uskutočnenie tohto postupu. Iným kritériom je ontologická autenticita, ktorá popisuje rast sebedomia, doslova vylepšenie sebedomia jednotlivca alebo skupiny pri vnímaní sveta. Porovnaj aj Means Coleman, 2001.

rôzne štandardy pre posudzovanie dôkazu validity. Napríklad *Eisenhartová a Howe* na preverovanie validity navrhujú päť všeobecných štandardov:

1. súlad medzi výskumnými otázkami, procedúrami zberu a metódami analýzy dát;
2. účelné použitie zvolených metód zberu a analýzy dát;
3. pozornosť k súdržnosti apriórnych poznatkov;
4. hranice hodnotenia;
5. dôkladnosť.

A napokon, tretí prístup k validite predstavuje *skepticizmus* voči tomu, či validita alebo iný podobný koncept je v kvalitatívnom výskume relevantný alebo vôbec užitočný. (Eisenhart – Howe 1992)

Wolcott hovorí: „Nepokúšajte sa publikum presvedčiť o platnosti svojich pozorovaní, založených na sile terénneho prístupu. Uspokojte ho dostatočnými podrobnosťami o tom, ako ste získané dáta vlastne využili.“ (Wolcott 1990)

Maxwell súhlasí s *Brinbergom* a *McGrathom*, podľa ktorých „validita nie je tovarom, ktorý sa nakupuje spolu s technikami“ a stavia sa na pozíciu tzv. triezvej, realistickej validity, ktorú si okrem neho osvojili aj ďalší autori. Z tejto pozície sa validita chápe ako základná vlastnosť, ktorá nevyplýva zo samých procedúr, používaných na jej tvorbu a validizáciu, ale je *vzťahovou kategóriou*, ktorá spočíva v jej vzťahu k tým záležitostiam, ktoré zamýšľa zohľadniť.“ (Wolcott 1990)

Pri osvojení si tohto realistického prístupu k validite, *Maxwell* zdôrazňuje, že oveľa dôležitejšia ako validita je pre kvalitatívny výskum *konceptia porozumenia* a všetky typy validity, ktoré predstavuje, sú len odvodeninami druhov porozumenia, získaného na základe kvalitatívneho skúmania. Validita sa podľa *Maxwella* týka „vzťahov medzi popisom a nejakou okolnosťou mimo tohto popisu, či už je táto okolnosť konštruovaná ako objektívna realita alebo ako konštrukcia účastníkov alebo ako rozmanitosť iných možných interpretácií“. (Maxwell 1992: 283). Pritom nepredpokladá, že jestvuje jediný správny „objektívny“ popis.

Využitelnosť konceptu validity nezávisí od existencie nejakej absolútnej pravdy alebo reality, s ktorou môže byť popis porovnávaný, ale iba od skutočnosti, že jestvujú spôsoby hodnotenia popisov, ktoré vôbec nezávisia od popisov prípadov samotných, ale určitým spôsobom súvisia s tými vecami, ktoré predstavujú prípad taký, akým je. Osobitosťou *Maxwellovho* prístupu k validite je, že primárne odkazuje k popisu skutočnosti a nie k dátam alebo k metódam. Hovorí, že konkrétna metóda nie je ani validna ani nevalidna. Metódy môžu produkovať validne dáta alebo popisy za určitých okolností a nevalidne za iných. Validita teda nie je vlastnosť obsiahnutá v jednotlivej metóde, ale náleží k dátam, popisom alebo záverom získaným na základe použitia týchto metód v určitom kontexte s určitým zámerom. Jeho typológia

validity je vo výsledku typológiou porozumenia, o ktoré usiluje kvalitatívny výskum⁶.

Rovnako chápe validitu aj *Mishler* a pre kvalitatívny výskum navrhuje taký jej model, ktorý sa ako o základ overovania spoľahlivosti pozorovaní, interpretácií a zovšeobecnení, opiera viac o prípady vedeckej praxe než o abstraktné pravidlá a kategórie. (*Mishler* 1990)

D. Silverman sa sústreďuje na konkrétnejšiu rovinu validizácie dát a zistení a kladie kategorickú požiadavku „kritického skúmania všetkých dát“⁷. Požiadavku validity a zároveň kritickosti kvalitatívneho výskumu zdôrazňuje aj *Wainwright*. Aj keď pripúšťa, že splnenie oboch kritérií súčasne je náročné, hovorí o „*reflexívnom riadení výskumného procesu*“ (*Wainwright* 1997), v ktorom sa validita zabezpečuje v každej fáze výskumného procesu, od vytvárania vzťahov pri terénnej práci až po vyvodzovanie záverov.

Diskusia o validite kvalitatívnych výskumov sa však dnes už nevedie natoľko vo všeobecnej rovine hľadania nejakých všeobecne platných a toľž nie unifikovaných princípov. *Hendl* zdôrazňuje, že v kvalitatívnom výskume je nevyhnutné zohľadniť jeho zvláštnosti a rovnako, ako samotný kvalitatívny výskum, aj kritériá na jeho posudzovanie majú byť otvorené. (*Hendl* 2008: 337) *Maxwell* v tejto súvislosti pripomína, že ani nejestvuje jediná pravdivá objektívna správa o realite, ktorú podávajú účastníci sociálneho sveta. (*Maxwell* 1992) Nevychádza preto z princípu korešpondencie s realitou, ale kritériá posudzovania validity v kvalitatívnom výskume zakladá na porozumení a na zabezpečení validity v procese popisu, interpretácie a vysvetľovania skúmaného fenoménu.

Pri overovaní kvality zistení však validita (platnosť) aj v kvalitatívnom výskume vystupuje v tesnej spätosti s reliabilitou (spoľahlivosťou). Reliabilita vyjadruje mieru, v akej je uskutočnené meranie (zistenie) opakovateľné a konzistentné. (*Martin – Bateson* 2009: 95) V kvalitatívnom výskume možno, podľa *Aseltonovej*, spoľahlivosť zistení zaistiť prostredníctvom štyroch kritérií: hodnovernosti (*credibility*), prenositeľnosti (*transferability*), kontextovej stálosti (*dependability*) a potvrditeľnosti (*confirmability*) výsledkov⁸.

⁶ *Maxwell* rozlišuje tri typy porozumenia a validity: opisnú (deskriptívnu) validitu, interpretatívnu a teoretickú. Rozdiel medzi nimi nie je absolútny. Všetky tri typy porozumenia a validity sú najvhodnejšími spôsobmi hodnotenia kvalitatívneho popisu z hľadiska jeho vzťahu k situácii, o ktorej popis vypovedá. Ako doplnkové k týmto trom typom sú dve kategórie – zovšeobecniteľnosť a hodnotiacia validita. Prvá z nich má dočinenie so zovšeobecniteľnosťou popisu, alebo ako sa označuje častjšie, s externou validitou a druhá sa týka hodnotiacej validity popisu. Porovnaj *Maxwell* 1992.

⁷ *Silverman* v tejto súvislosti ďalej hovorí o piatich vzájomne súvisiacich „spôsoboch kritického uvažovania“ o analýze kvalitatívnych dát za účelom docieľenia validnejších zistení: princíp vyvrátiteľnosti, metóda systematického porovnávania, úplné spracovanie dát, analýza deviantných prípadov a využitie vhodných tabuliek. Porovnaj *Silverman* 2005: 189-191.

⁸ Hodnovernosť môže byť podľa *Aseltonovej* zabezpečovaná kontrolou platnosti u samotných účastníkov, (následným) overovaním významu vlastných slov, ktoré účastníkom výskumu pomáha ujasniť si svoje myšlienky a zväziť význam svojej skúsenosti. Táto krížová kontrola pomáha zabezpečiť reflexivitu. Kontextová stálosť poukazuje na stabilitu nálezov v čase a potvrditeľnosť odkazuje na vnútornú súdržnosť dát vo vzťahu k nálezom, interpretáciám a záverom. Na splnenie kontextovej stálosti a potvrditeľnosti navrhuje *Aseltonová* využiť revízny záznam. Porovnaj *Aselton* 2012.

Dlhodobú a mnohovrstevnú diskusiu o tomto probléme, ktorá sa v súvislosti so vstupom digitálnych technológií do kvalitatívneho výskumu otvára nanovo, možno zhrnúť do nasledujúcich bodov:

- a) validitu možno ťažko skúmať vo všeobecnej rovine, ako univerzálnu kategóriu, pretože je vždy *výsledkom konkrétneho, situačne a celým radom okolností podmieneného skúmania*;
- b) validitu kvalitatívneho výskumu nemožno vymedziť na základe akýchkoľvek „objektívnych“ kritérií, nakoľko *je vždy relatívnou, vzťahovou kategóriou*;
- c) validita je *výsledkom kvality jednotlivých zložiek kvalitatívneho výskumu a konkrétnych vzťahov*, a to jednak vo vzťahu k cieľu výskumu ako aj k ostatným zložkám a ich vzťahom navzájom.

Ako naznačuje posledný z názorov, uvedených v diskusii, validita je *výsledným obrazom kvality realizovaného výskumu na základe splnenia viacerých kritérií*, ktoré je potrebné sledovať priebežne. (Golafshani 2003) Otázku validity je tak potrebné v každom výskume, v zmysle Wainwrightovho reflexívneho riadenia výskumného procesu, vždy nanovo kriticky preverovať. Zvlášť v súvislosti s uplatnením nových technológií, najmä internetu, v sociologickom výskume, sa objavujú nielen nové ale ožívujú sa aj „staronové“ otázky, s ktorými je potrebné v procese zvedečt'ovania výskumného procesu sa vysporiadať.

Internet a otázky jeho využitia v sociologickom (on line) výskume

Vo vzťahu k sociologickému výskumu internet plní nielen funkciu prostriedku zberu dát, ale aj ďalšie funkcie. Je generátorom sociálnych komunikačných situácií a je zdrojom dát o týchto situáciách, je osobitnou oblasťou sociálnej skutočnosti a napokon je aj záznamovým (úložným) médiom.

Jeho začlenením do výskumu sa však v priebehu výskumného procesu, v porovnaní s klasickou organizáciou terénneho výskumu, menia mnohé jeho stránky a vzťahy. V tzv. „on line“ výskume sa mení dostupnosť skúmaných objektov, charakter interakcií a ich obsahu – mení sa vzájomná komunikácia medzi výskumníkom a objektom výskumu, zjednodušuje sa zaznamenávanie pozorovaného správania, mení sa komunikácia a vzťahy medzi výskumníkmi navzájom i medzi výskumníkmi a zadávateľom výskumu.

Menia sa aj požiadavky na zúčastnené strany: od participantov sa vyžaduje aspoň základná digitálna gramotnosť pri zachádzaní s internetom a ostatnými technológiami; od výskumníkov nové zručnosti a kompetencie potrebné pri zbere, spracovaní a analýze dát, ktoré by mali získať už počas profesionálnej prípravy na školách. Celkovo sa menia niektoré princípy a previazanosť (logistika) výskumného procesu.

Začlenením internetu do výskumného procesu tak vznikajú úplne nové oblasti aktivity, v ktorých sa výskumník musí vysporiadať s celým radom otázok a metodologických problémov. Bez nároku na ich vyčerpávajúcu analýzu načrtneme v nasledujúcom texte aspoň niektoré.

Internet ako prostriedok zberu dát

K výhodám, pre ktoré je internet v sociologickom výskume stále viac využívaný, patria možnosti generovania rôznych e-mailových adresárov resp. databáz a prakticky neobmedzeného cieleného osloovania respondentov, nízke náklady na zber údajov, skrátenie časových nárokov na zber údajov a na ďalšie výskumné fázy (jednoduché ukladanie dát a automatické vytváranie dátových súborov, spracovanie dát, archivácia, atď.). (Clarke 2000) Na druhej strane, zapojenie internetu do výskumu má aj svoje úskalia, no v praxi možno často badať podceňovanie týchto problémov, či priamo prehliadanie niektorých rizík, ktoré internetová komunikácia obsahuje a ktoré môžu už vo fáze výberu respondentov a zberu dát ohrozovať ich validitu. Otvára sa tak diskusia o tom, či využitie internetu v týchto fázach výskumu zaručí aj platnosť získaných výsledkov. Z celej škály problémov spomenieme aspoň základné situácie, ktoré by sa mal každý výskumník zamyslieť.

Za vyhľadávanie vhodných participantov, ich oslovanie k spolupráci na výskume a následný zber údajov prostredníctvom internetu sa na jednej strane prihovára fakt, že z hľadiska pokrytia sa internetová populácia približuje k univerzu populácie⁹. Pri realizácii kvalitatívneho výskumu je akceptovateľný argument, že v zásade nie je postavený na všeobecnej požiadavke skúmania reprezentatívnej vzorky, ale na reprezentatívnosti účastníkov výskumu ako participantov skúmaného javu.

Na druhej strane, jednou z hlavných námietok pri realizácii kvalitatívneho výskumu je otázka všeobecnej dostupnosti či nedostupnosti príslušníkov rôznych spoločenských skupín, účastníkov rôznych situácií a pod., prostredníctvom internetu. Výskumníci by sa v tejto fáze mali zaoberať otázkou možnej exklúzie určitej skupiny ľudí z výskumu, ale na druhej strane, aj otázkou možného skreslenia zloženia výskumného súboru z dôvodu účelového zapojenia vybraných účastníkov do výskumu len z toho dôvodu, že majú možnosť a komunikujú prostredníctvom internetu. Na nástrahy výberu nereprezentatívnych informantov ako účastníkov výskumu upozorňuje aj Z. Kusá, keď hovorí, že: a) výskumník môže hovoriť len s ľuďmi, s ktorými sa dokáže spojiť (s niektorými ľuďmi sa možno skontaktovať ľahšie ako s inými)

⁹ Internetovú populáciu na Slovensku tvoria asi tri štvrtiny „klasickej“ populácie (76%) a aj v roku 2018 boli v dostupnosti internetu a v digitálnej gramotnosti obyvateľov zistené pomerne výrazné rozdiely medzi niektorými sociálnymi skupinami a prostrediami. Porovnaj Veľšic 2018.

a b) výskumníci majú tendenciu príliš sa spoliehať na atypických, výrečných a intelektovo spoľahlivých informantov. (Kusá 1992: 45)

Problém vyplývajúci z paralelnej existencie „klasickej“ a „internetovej“ populácie je riešený často pri nastavovaní kvantitatívneho výskumu. Je však len jedným z aspektov zvažovania použitia internetu ako prostriedku zberu údajov. Patria k nim aj ďalšie problémy, ktoré môžu platnosť záverov už v tejto fáze ovplyvniť:

- ochota respondentov spolupracovať na výskume vo všeobecnosti a sklon uvádzať (ne)pravdivé odpovede;
- samovýber respondentov;
- otázka identity účastníkov a jej overovania výskumníkom;
- miera zaujatosti participanta na výskume a možnosť overovania pravdivosti jeho vyjadrení;
- ochota účastníkov zotrvať pri spolupráci počas realizácie celého výskumu a ďalšie problémy, ktoré môžu platnosť záverov už vo fáze zberu dát spochybniť.

Niektoré z týchto problémov sa prejavujú podobne, ako pri klasickom zbere dát technikou face-to-face, iné sú špecifické a sú viazané aj s konkrétnymi technikami zberu údajov. Časovo i finančne najefektívnejší je on-line dotazník, ktorý v kontexte kvantitatívneho výskumu výrazne pomáha šetriť čas i prostriedky.

S ohľadom na charakter skúmanej skutočnosti sa však prostredníctvom internetu ponúkajú aj iné varianty: časovo náročnejšia paralela klasického *face-to-face rozhovoru prostredníctvom aplikácie skype*, ktorá umožňuje aj vizuálny kontakt výskumníka s respondentom, ale aj *telefonického rozhovoru*, bez vizuálneho kontaktu; ďalej možnosť voľby neanonymného oslovovania respondentov a účastníkov výskumu formou *e-mailom posielaného dotazníka* s oslovením respondenta a pokynmi pre spoluprácu, a v poslednom období sa v kvalitatívnom výskume presadzuje *e-interview*, ktoré je založené na sérii osobnej e-mailovej komunikácie výskumníka s participantom.

Z uvedených techník zberu dát je azda najviac rizikový z hľadiska hodnovernosti automaticky sa ponúkajúci on-line dotazník, často podporený príslubom finančnej odmeny. Aj preto výskumníci výber techniky zberu dát prostredníctvom internetu starostlivo zvažujú tak, aby minimalizovali možnosti skreslenia.

Popri individuálnych technikách sa však prostredníctvom internetu objavujú aj techniky, ktoré prinášajú dáta na základe skupinových interakcií a skupinovej dynamiky, ako sú *i-fórum* a *i-focus groups*. Oba spôsoby zberu dát sú zámerne, nastavované výskumníkom a v ich priebehu výskumník má možnosť do nich zasahovať.

Každá z uvedených ad-hoc foriem zberu dát má svoje pravidlá, výhody, avšak aj limity, ktoré výskumník s ohľadom na skúmanú skutočnosť zvažuje.

Špecifické metodologické otázky vznikajú pri zámere využiť už jestvujúce, *automaticky* a *spontánne vytvárané databázy údajov*, ako sú príspevky na sociálnych sieťach a v blogoch, údaje, ktoré sú generované komunikáciou občanov s verejnou správou, inštitúciami, pri vyhľadávaní informácií, pri internetovom obchode a využívaní rôznych služieb, pri firemnej komunikácii (e-commerce) a mnohé ďalšie. Ide o internetom sprostredkovaný priestor (kyberpriestor), v ktorom prebiehajú mnohé aktivity ľudí i firiem a vytvárajú priestor doslova pre etnografické štúdium, tzv. „netnografiu“. (Dholakia – Zhang 2004) Prostredníctvom odkazovaných databáz tu možno ako výskumný materiál využívať množstvo dát rôzneho charakteru, ktoré by iným spôsobom prístupné neboli. Vo vzťahu ku každej konkrétnej databáze sa však prejavujú určité špecifiká, ktoré vychádzajú z charakteru ukladaných dát a možnosť ich využitia je často viazaná s dodržaním určitých etických či právnych noriem, preto je potrebné dôkladne posúdiť ich relevantnosť ako výskumného materiálu.

Jednou z etických a právnych noriem pri oslovovaní respondentov a participantov výskumu je ich informovaný súhlas. Informovaný súhlas zaručuje, že účastníci majú vedomie, že sú objektom skúmania a môžu kedykoľvek svoju účasť vo výskume zrušiť. Potom, ak pre účely výskumu ako zdroj údajov využijeme jestvujúce spontánne reakcie v blogu, túto požiadavku je spravidla ťažké zabezpečiť. Repliky sú často anonymné a neumožňujú presnejšiu identifikáciu ich autorov a teda ani ich (spätne) upovedomenie.

Identita a bližšia identifikácia (socio-demografia) účastníkov blogu je ďalší z diskutabilných problémov využiteľnosti tohto materiálu, mnohí výskumníci však aj anonymné reakcie oceňujú ako poznatok o vnímaní daných javov alebo problémov, resp. v nich vidia signály vznikajúcich spoločenských javov.

Na niektoré z uvedených problémov ešte upozorníme v ďalších častiach tohto textu v súvislosti s kvalitatívnym výskumom.

Internet ako analytický prostriedok

Informácie získané prostredníctvom internetu sú dostupné v digitálnej forme, preto nie je potrebné z nich zhotovovať prepisy, čo zber najmä kvalitatívnych dát pri použití klasických metód a analógových záznamových prostriedkov (kamera, diktafón, PC) väčšinou vyžaduje. Metódy online zberu zabezpečujú pomerne vysokú vernosť vstupných dát a následne umožňujú realizovať analýzy s vysokou presnosťou.

Aj pre analýzy dát sprostredkovaných internetom jestvuje množstvo aplikácií. Monitorovacie, štatistické a analytické funkcie internetu analyzujú mnohé

typy kvantitatívnych dát automaticky (pripojenie, dĺžka aktivity, objem prenesených dát, používané zariadenia, prehliadané stránky, atď.)

Pre účely obchodu a reklamy sú vyvinuté mnohé aplikácie, umožňujúce rôzne analýzy, napríklad návštevnosti webových stránok, využívania rôznych užívateľských funkcií, reklamy atď. a niektoré poskytujú bližšie informácie o profile resp. demografii návštevníkov¹⁰. Niektoré z výsledkov týchto analýz, v závislosti od zamerania samotného výskumu, je možné použiť ako dáta pre sekundárnu analýzu užívateľov internetu.

Kvalitatívne dáta (odpovede participantov na podnety či otázky výskumníka) sú v priebehu komunikácie medzi výskumníkom a účastníkmi vkladané podľa časových možností účastníkov výskumu. Asynchrónnosť komunikácie tu na jednej strane poskytuje viacero výhod. Napríklad dáva čas výskumníkovi na čítanie odpovedí, na priebežnú analýzu dát, na zvažovanie nasýtenosti dát očakávanými informáciami, na formuláciu nasledujúcich diskusných podnetov a na spätnú väzbu, na následné reagovanie na informácie, ktoré získal od účastníkov. (Aselton 2012) Použitie takto získaných dát dovoľuje výskumníkovi cielene vytvárať viacero polí ako úrovní, na ktorých účastník vyjadruje svoje skúsenosti a ktoré sa sprístupňujú výskumníkovi aj pri analýze dát.

Internet tak poskytuje priestor pre uplatnenie flexibility aj v analytických postupoch, ktoré je možné realizovať aj na diaľku. Je však potrebné zdôrazniť, že vytváranie viacerých polí alebo úrovní, rovnako ako spomínaná flexibilita, musí spĺňať dve základné podmienky, aby bol výskum validný:

- a) vytváranie týchto polí musí byť teoreticky a metodologicky zdôvodnené;
- b) tieto polia musia rovnaké alebo aspoň systematicky ekvivalentné, preto musia byť vytvárané tak, aby umožňovali zaradenie každého účastníka výskumu.

V prípade nesplnenia týchto kritérií vzniká riziko čisto špecifických produktov a dokonca manipulácie s údajmi, čo znehodnocuje validitu výskumu.

Vzdialený prístup však na druhej strane znamená aj viaceré nevýhody, ktorých váhu je potrebné v kvalitatívnom výskume starostlivo posudzovať. Vzďialenosť medzi výskumníkom a účastníkom (chýbajúca „reč tela“) a časový odstup v ich konverzáciách, zároveň prinášajú otázky o dôveryhodnosti vyjadrení, o korešpondencii významu pripisovaného vyjadreniam ako reprezentantom skúmaných skutočností a podobne. Vyhodnotenie týchto rizík vstupuje do výslednej kvality údajov.

¹⁰ Porovnaj napr. <https://audience.gemius.com/en/research-results/>

Internet ako osobitná oblasť sociálnej skutočnosti a predmet analýzy

Používanie internetu ako nového média rôznymi vrstvami a skupinami obyvateľov je predmetom záujmu výskumníkov z viacerých dôvodov a z viacerých hľadísk.

1. Internet je prostriedkom súkromnej i verejnej komunikácie a z tohto pohľadu je dôležité poznať predovšetkým *mieru jeho rozšírenia a využívania* v populácii¹¹.
2. S rozširovaním priestoru komunikácie na rôznych úrovniach štruktúry spoločnosti má svoje miesto aj skúmanie rôznych aspektov využívania internetu. Do popredia vystupuje najmä pohľad na internetovú komunikáciu ako *sociálnu aktivitu*, v ktorej zohráva úlohu najmä *mera participácie používateľov na tvorbe vlastných obsahov*.

Schrape hovorí, že trend sociálnej inštitucionalizácie internetu ako technickej platformy postupuje k pokrytiu väčšiny obyvateľov, avšak nové možnosti komunikácie v sociálnych sieťach sa zatiaľ celospoločensky neinštitucionalizovali. Je to dané tým, že užívateľsky generované obsahy majú väčšinou len súkromný charakter a v aktuálnom dennom kontexte zatiaľ nekonkurujú klasickým masovým médiám. Potenciál internetu pri zmene sociálnej konštrukcie reality sa teda ešte nerozvinul a nerealizoval. To bude možné až vtedy, keď špecifické tematické siete vytvoria nové možnosti rozširovania nových inovatívnych a konkurujúcich si obrazov reality. To je zároveň hlavné kritérium a indikátor premeny internetu z média na masové médium. Dlhodobý potenciál premeny internetu sa však v súčasnosti nedá presnejšie odhadnúť. (Schrape 2010: 73-80)

3. Internet sprístupňuje množstvo diferencovaných služieb, ktoré rôzne vrstvy a skupiny užívateľov nevyužívajú rovnomerne. Z tohto pohľadu je dôležitá nielen všeobecná miera využívania internetu, ale aj štruktúra, t. j. *zamernosť tejto činnosti na využívanie jednotlivých služieb* a ich webových poskytovateľov (stránok) podľa záujmov a potrieb, ale aj schopností užívateľov¹².

¹¹ Pre využívanie celej škály rôznych možností, ktoré internet pre komunikáciu poskytuje, je rozhodujúca úroveň digitálnej gramotnosti obyvateľov. Z kontinuálne realizovaného výskumu je zjavné, že hoci úroveň digitálnej gramotnosti celkovo rastie, jestvujú výrazné rozdiely v prístupe a užívateľských zručnostiach v diferencovaných skupinách a vrstvách obyvateľov Slovenska. Porovnaj Velšic 2018.

¹² Napríklad, vo výskume Life style 2011 spoločnosť TNS zisťovala nasledujúci okruh činností spojených s využívaním internetu: prezeranie internetových stránok, hľadanie informácií na internete, posielanie a prijímanie e-mailov, chatovanie, telefonovanie cez internet, videotelefonovanie cez internet, čítanie novín, kníh, časopisov na internete, počúvanie rádia cez internet, sledovanie videí na internete, sledovanie televízie cez internet, blogovanie – vlastný blog, tvorba a aktualizácia vlastnej web stránky, hranie on-line hier na internete, sťahovanie hier, hudby, obrázkov z internetu, sťahovanie videí z internetu, sťahovanie filmov z internetu, virtuálna identita na internete, komunitný portál, písanie komentárov, prispievanie do diskusií k niečomu, objednávanie produktov alebo služieb cez internet, nakupovanie produktov alebo služieb cez internet, internetbanking, hľadanie práce cez internet, vzdelávanie cez internet (on-line, kurzy), sledovanie programov z archívov televízií, získavanie informácií o programe televízií. Porovnaj TNS Slovakia 2011.

4. Mnohé z internetových služieb sú založené na tvorbe vlastného alebo na sprostredkovaní obsahu rôzneho zamerania a kvality. Z tohto pohľadu, rovnako ako pri „klasických“ médiách, je výskumnícky relevantná *analýza obsahu internetových stránok*.

Validizácia výskumných postupov pri obsahovej analýze sa tu spája s riešením viacerých problémov spojených s kvalitatívne nerovnakým (neporovnateľným) obsahom stránok, s odlišným kontextom v ktorom vznikli alebo odlišným účelom, pre ktorý sú šírené, s anonymitou pôvodcov obsahov, vydavateľov či prevádzkovateľov stránok.

Skutočnosť, na ktorej rovine, resp. ktorú stránku obsahu internetu analyzujeme, je potrebné zohľadniť aj pri riešení metodologických otázok kvalitatívneho výskumu.

Internet ako generátor sociálnych komunikačných situácií

Komunikačné správanie užívateľov internetu zároveň generuje rôzne *sociálne situácie*. Napríklad, vyhľadávanie informácií nie je vždy jednoduchým procesom, ako sa na prvý pohľad zdá. Obsahuje opakované akty hľadania na rôznych úrovniach informačného procesu. Spink, Griesdorf a Bateman zistili, že v situácii vyhľadávania možno na viacerých úrovniach obvykle pozorovať *množstvo druhov posunov*. Na vonkajšej, povrchovej úrovni, sú v zadaných podmienkach vyhľadávania zjavné *sémantické, syntaktické a logické posuny*, na situačnej rovine sú badateľné *posuny v definícii zadaného problému a tiež posuny v zameraní vyhľadávania*. Pretože nie je jasné, ako tieto rôznorodé posuny klasifikovať, javí sa potrebné tieto posuny a prechody významov zahrnúť do následného skúmania situácie opakujúceho sa vyhľadávania. Skúmanie posunov v rámci a medzi opakovanými epizódami vyhľadávania informácií tak autori chápu ako jednu z oblastí podrobnejšieho skúmania internetu ako generátora rôznych situácií¹³. Nereflektované posuny v podmienkach vyhľadávania zároveň môžu viesť ku skresľovaniu faktov, s ktorými sa napokon operuje.

V kontexte vytvárania rôznych typov situácií internetom Williams a Rowlands upozorňujú, že okrem využívania internetu ako pomocníka pri vzdelávacích aktivitách, je internet používaný aj na mnoho iných účelov. Hlavným dôvodom používania internetu je u mnohých užívateľov hľadanie a výber priateľov a známych, ďalej využívanie voľného času a sledovanie obsahu

¹³ Na vyhľadanie potrebnej informácie vyhľadávači zadávajú v priemere dve požiadavky a mnohí aj tri a viac požiadaviek. Následné (opakované) akty hľadania zahŕňajú často spresnenie alebo rozšírenie pôvodného hľadania, v dôsledku čoho sú prehľadávané nové databázy a sú menené vyhľadávacie zostavy a podľa toho ako vyhľadávači chápu a hodnotia výsledky získané v čase od jedného následného (opakovaného) hľadania k nasledujúcemu. Napriek tomu, že niektoré opakované vyhľadávania neobsahujú zmenu databáz alebo podmienok vyhľadávania, hľadači informácií stále vykonávajú opakované vyhľadávania. Situácia hľadania obsahuje spresňovanie zamerania na informačný problém prostredníctvom opakovaného hľadania v priebehu ktorého dochádza k jasnejšiemu pochopeniu toho, čo je dôležité a čo nie vo vzťahu k zadanému problému. Toto porozumenie môže viesť ku klastrovaniu mnohých dichotomických rozhodnutí. (Spink et al. 1999)

„klasických“ médií prostredníctvom internetu (on-line počúvanie hudby, prezeranie fotografií, videí), nakupovanie. (Williams – Rowlands 2007) Ide o činnosti realizované na základe internetu a jeho prostredníctvom, čím sa *internet podieľa na vytváraní situácií (aktivít, interakcií, vzťahov) vo virtuálnom priestore*, t. j. na vytváraní *virtuálnej reality*.

Vo virtuálnej realite máme do činenia s umelými podnetmi, ktoré nás nabádajú reagovať rovnakým spôsobom ako skutočné stimuly. Virtuálna realita „umožňuje užívateľom vstupovať do interakcií s objektami, ktoré tu v skutočnosti nie sú a naopak, sú možné nové skúsenosti a nové schopnosti prostredníctvom tvorby virtuálneho prostredia, v ktorom užívateľ zachádza s rôznymi objektami, buduje svety a komunikuje s ostatnými virtuálnymi užívateľmi“. (Hand 1996)

V súvislosti s rastúcou spotrebou internetu a s predlžovaním času, ktorý obyvatelia strávia na internete, rovnako ako pri prejavoch činností v sociálnej realite, je potrebné sociologickými prostriedkami skúmať aj vytváranie sociálnych situácií vo virtuálnej realite. Potreba validizácie výskumníckych postupov tu vplyva z často uplatňovaného stereotypu mechanického prenášania prístupov a metód skúmania sociálnej skutočnosti na skúmanie javov virtuálneho sveta, hoci z hľadiska cieľov, prostriedkov a často aj výsledkov sú medzi nimi podstatné rozdiely.

Internet ako zdroj dát o vytvorených situáciách

Pri používaní internetu zanecháva každý používateľ jedinečné *digitálne stopy* (digital footprints). Patria k nim prihlasovacie údaje – užívateľské meno, heslo pre vyhľadávanie, e-mail, obsah príspevku na diskusnom fóre, nastavenia a užívateľský profil a mnohé ďalšie. Informácie o užívateľoch v rôznych médiách, záznamy telefonátov v call centrách, zábery videokamier, atď. – to všetko je prostredníctvom rôznych digitálnych stôp zaznamenané. Internet tak vystupuje ako *generátor dát*, pričom takýchto dát môže byť z rôznych oblastí aktivít jednotlivcov, inštitúcií a firiem prekvapivé množstvo.

Stopy aktivít užívateľov na internete je však možné ďalej zmysluplne použiť. Riešenia z kategórie „big data“¹⁴ umožňujú tieto neštruktúrované dáta spracovať, kategorizovať, prehľadať a premeniť ich na informácie využiteľné v prospech poznania spoločnosti. Týmto spôsobom možno aj pre účely sociologického výskumu využiť také zdroje, ako sú sociálne siete, obsahy foto-, video-, audio- dokumentov, emailov, transakčných dát, webových stránok, atď. a za predpokladu uchovania linku, cez ktoré boli získané a udelenia

¹⁴ „Big data“ je termín v súčasnosti používaný na popis exponenciálneho rastu a dostupnosti štruktúrovaných i neštruktúrovaných dát, ktoré môžu viesť k presnejším analýzám, ktoré zas môžu viesť ku spoľahlivejším rozhodnutiam. Termín je spojený so základnými charakteristikami dát, ako sú objem, resp. kumulácia dát, rýchlosť toku dát, rozmanitosť, premenlivosť (rozptyl) a ich zložitá previazanosť. (Davenport – Dyché 2013)

oprávnenia na ich používanie, možno získavať dáta aj kontinuálne. (Augustín 2013)

Na podporu automatického zberu údajov vytvorených na internete Brennenraedts a Te Velde popisujú model, ktorý sleduje cestu bitových tokov medzi jednotlivým užívateľom a jednotlivým on-line obsahom. V závislosti od skutočného umiestnenia merania možno rozlíšiť tri základné typy metód tvorby internetových zdrojov dát:

1. Priamo na užívateľa zamerané merania, ktoré zachytávajú zmeny v individuálnom správaní užívateľa (user centric – network radar, browser monitor, generic OS monitor);
2. Merania zamerané na sieť, ktoré merajú vlastností základnej siete (network centric – traffic type monitor, app and content monitor, bandwidth monitor);
3. Merania zamerané na stránku, ktoré získavajú údaje z internetových stránok a serverov. Ide o rôzne analytické nástroje (site centric – price comparison crawler, zip code checker, public website), ktoré umožňujú napríklad porovnávanie cien uvedených na rôznych webových stránkach, overovanie poštových smerovacích čísiel, analýzy verejných webových stránok, atď. (Augustín 2013)

Prostredníctvom digitálnych stôp je možné popísať širokú škálu socio-ekonomických javov, pričom internet možno využiť ako zdroj údajov buď na doplnenie alebo na nahradenie tradičných zdrojov štatistických údajov. (Brennenraedts – Te Velde 2010)

V kontexte kvalitatívneho výskumu možno pracovať so systémom pre monitoring médií a sociálnych sietí, systémom pre spracovanie zvuku a obrazu (prepis audia do textu, rozpoznávanie nálad v hlase, prepis textu vo videu do textu, automatický preklad, previazanie textu, obrazu a zvuku), systémom pre spracovanie obrazu (inteligentné rozpoznávanie scén, rozpoznávanie postáv a tvárí), monitoringom tém a trendov, v kontexte blogov a sociálnych sietí možno pracovať s interaktívnym diagramom vzťahov, sledovať napr. vzťahy: prispievateľ vs. príspevok, vzťahy medzi príspevkami, vzťahy medzi prispievateľmi, influencer a pod. (Augustín 2013)

Z hľadiska využiteľnosti týchto zdrojov dát pre kvalitatívny výskum vystupuje do popredia otázka vhodnosti vygenerovaných typov dát pre účely výskumu, ich kompatibilitu s objektom výskumu a pod. Je potrebné ju citlivo zvažovať, aby nenarušila platnosť získaných výsledkov.

Internet ako záznamové (úložné) médium

Internet je predovšetkým informačným médiom. Jednou z jeho hlavných charakteristík je, že na jednotlivých www stránkach je uložených a dostupných stále viac informácií. Ukladajú a sprístupňujú sa používateľom rôznymi

technológiami¹⁵. Prostredníctvom webových aplikácií sa na ich základe dajú plniť mnohé úlohy (napr. sťahovať dáta, zdieľať súbory s pozvanými používateľmi a pod.), Dáta o web-stránkach sú uložené v databázach pre neskoršie sprístupnenie na základe vyhľadávania. Na orientáciu v úložiskách dát slúžia katalógy a full-textové vyhľadávače, ktoré prehľadávajú priamo obsah stránok¹⁶. O tieto uložené dáta sa možno oprieť aj v kvalitatívnom výskume.

Na základe týchto nových možností, ktoré poskytuje internet, vzniká v oblasti európskeho ekonomického a sociálneho výskumu nová stratégia vytvárania elektronickej sociálnej vedy a formuje sa aktivita na presadenie podmienok pre program „digitálneho sociálneho výskumu“ (DSR). Digitálny sociálny výskum označuje počiatočnú fázu, ktorá znamená doslova zapriahnutie predností digitálnych technológií a praxe na podporu sociálneho výskumu vysokej kvality. DSR je pojem, ktorý sa neviaže len so špecifickými oblasťami akademických inovácií. V jeho kontexte boli identifikované tri kľúčové oblasti pre bezprostredný zásah a podporu dôležitých kapacít v budúcnosti: chápanie spoločnosť a projekt sčítania obyvateľov; technológie a metodológie pre zber nových druhov sociálnych dát a napokon, vládna iniciatíva pre sprístupnenie verejných dát verejnosti prostredníctvom nových technológií. (Digital Social Research 2009)

Pre výskumníkov tento projekt znamená získanie prístupu k dôležitým novým zdrojom a zručnostiam prostredníctvom zabezpečenia nových nástrojov, metód a možností výskumu. Poskytuje príležitosti pre stále jednoduchší zber, dostupnosť a analýzy jestvujúcich i novo vznikajúcich dát, pre podporu nových foriem diskusií a naratívov, vizualizácií a simulácií a poskytuje podporu pre zložité analytické postupy. (Edwards et al., 2013) Pre výskumníka obec poskytuje projekt digitálnej sociálnej vedy nové nástroje a metódy pre výskum umožňujúci užšiu spoluprácu v národnom i medzinárodnom kontexte, nové spôsoby výskumu šírenia informácií, nástroje a metódy na zdieľanie vedeckých poznatkov a budovanie vedeckých kapacít.

Z hľadiska svojich funkcií prináša internet v súčasnosti do všetkých fáz sociologického výskumu úplne novú situáciu, mení alebo nahrádza doterajšie postupy. V danej situácii je len prirodzená otázka o permanentnom prehodnocovaní validity nimi získaných výsledkov.

¹⁵ Napr. „cloud“ je technológia slúžiaca na zdieľanie súborov medzi používateľmi. Umožňuje prístup k súborom a nainštalovaným aplikáciám z ľubovoľného miesta. Cloudovými úložiskami sú boxy o rôznych veľkostiach, niektoré môžu poskytnúť neobmedzene veľký priestor. (Hardoň 2012)

¹⁶ Internetový katalóg je hierarchicky usporiadaný zoznam odkazov na www stránky, zoradený do kategórií pre prehľadnejšie vyhľadanie. Na rozdiel od vyhľadávačov sú stránky do systému zadávané manuálne, ich obsah je kontrolovaný a dáta sú kategorizované, čím sa dosahuje presná kategorizácia informácií. Katalóg obsahuje zoznam kategórií, ktoré možno zvoliť a prehliadať, takisto možno prehľadávať celú databázu. Aj niektoré vyhľadávače však umožňujú vyhľadávať cez usporiadanú štruktúru manuálne katalogizovaných stránok. (Galajdová 2005)

Niektoré problémy zabezpečenia validity pri použití internetu v kvalitatívnom výskume

Ak prijmeme predpoklad skúmania validity ako vzťahu „všetkých zvolených postupov“ a v priebehu celého kvalitatívneho výskumu (Maxwell 1992), potom priestor „správneho riešenia jeho gnozeologických problémov“ (Hirner 1976) a teda validizácie kvalitatívneho výskumu realizovaného prostredníctvom internetu je dnes oveľa širší, dynamickejší a pritom menej stály. O vhodnosti použitia internetu je potrebné hovoriť každej z fáz či zložiek kvalitatívneho výskumu. V každej z nich sa dotýkame problémov, ktoré majú dosah na validitu jeho výsledkov.

V nasledujúcej časti chceme načrtnúť aspoň niektoré z tých problémov zabezpečenia validity pri použití internetu, ktoré sa v kvalitatívnom výskume dotýkajú predmetu výskumu, participantov, ich dostupnosti a spôsobu výberu a napokon zberu kvalitatívnych údajov. Aké sú teda limity používania internetu z hľadiska hranice presnosti a spoľahlivosti v kvalitatívnom výskume?

Predmet výskumu a situácia zberu

Jedným z dôvodov, pre ktoré sa výskumníci rozhodujú pre kvalitatívny výskum, je už predmet výskumu. Ide často o špecifický charakter javu, situáciu, udalosť, príbeh či spôsob jeho prežívania. Je neoddeliteľný od svojho nositeľa, no atribúty, ktoré ho sprevádzajú (miesto, čas, aktéri, dôsledky, atď.) vo vzťahu k individuálnemu aktérovi udalosti určujú jej charakter, ktorý je potrebné zohľadniť aj v situácii zberu. Nielen sama výpoveď účastníka je dôverná, ale aj príbeh resp. dôsledky pre súčasnosť môžu byť citlivé na prístup k účastníkovi.

S udalosťou sa spája konkrétne miesto a skúmanej udalosti je často potrebné prispôbiť aj čas resp. obdobie zberu dát. S ohľadom na charakter príbehu tak výskumník volí nielen objekt skúmania, participanta ale aj, s príslušnou citlivosťou, aj situáciu a spôsob zberu. Rozhodnutie o výskume danej témy teda v záujme zabezpečenia validity vyžaduje zosúladiť mnohé ďalšie zložky výskumu, stanoviť hranice, po ktoré je udalosť či príbeh prizmou cez ktorú sa posudzuje a volí nastavenie ostatných zložiek.

Ako však do procesu rozhodovania vstupuje internet? Ľudia svoje príbehy, skúsenosti a problémy komunikujú, napríklad na sociálnych sieťach alebo cez špecializované stránky a ich diskusné fóra. Spontánna, dobrovoľná medializácia problému participantmi znamená potrebu a často aj ochotu podeliť sa so zážitkami s ostatnými, poskytuje príležitosť aj pre výskumníka. Neznamená to však, že výskumník automaticky získa súhlas s účasťou na výskume, resp. s využitím obsahu diskusného príspevku účastníka pre výskumné ciele. Na druhej

strane, ak vieme, že takíto ľudia sú na internete dostupní, môžeme ich o účasť na výskume, pri poskytnutí záruk o dôvernosti, vopred požiadať.

Obe situácie však prinášajú potrebu zvážiť využitie internetu v kvalitatívnom výskume aj vo vzťahu k ďalším otázkam. D. Wainwright upozorňuje na dôležitosť voľby situácie, miesta či priestoru, na ktorom sa výskum realizuje. Na druhej strane pripúšťa, že pri mnohých kvalitatívnych výskumoch si výskumníci našli doslova náhodné miesto či situáciu na štúdium skúmaného javu. (Wainwright 1997)

Na rozdiel od tohto náhodného prístupu je validita dát citlivejšie zvažovaná v etnografickom výskume. Oveľa viac je v ňom braný zreteľ na prienik k autentickému pohľadu participanta, čo výskumníka vedie k výberu práve takého miesta a zároveň je kľúčovým kritériom validity kvalitatívneho výskumu. Podľa Wainwrighta musí byť proces výberu miesta a situácie zberu riadený reflexívne a má sa riadiť konkrétnym kontextom, v ktorom je potrebné zvažovať nasledujúce skutočnosti: ľahkosť prístupu k participantom, možnosť dáta primerane zaznamenávať a to podstatné, či jestvujú nejaké charakteristiky prostredia, ktoré by mohli vyjadrenia participantov ovplyvniť negatívne. A tak, ako je kontext kvalitatívneho výskumu nekonečne rôznorodý, pre „ideálnu“ situáciu zberu údajov nemožno vopred určiť nejaké pevné charakteristiky. (Wainwright 1997)

Mnohí výskumníci argumentujú, že tieto problémy môže, v závislosti od vybranej techniky, eliminovať práve on-line zber kvalitatívnych údajov.

Participant, ich dostupnosť a spôsob výberu

Otázky výberu účastníkov spomedzi používateľov internetu tvoria predmet diskusie aj v kvantitatívnom výskume (spomínaný problém klasickej vs. internetovej populácie), pričom tu je jadrom problému reprezentativita výberovej vzorky.

V kvalitatívnom výskume sa od účastníkov výskumu očakáva zabezpečenie detailného a bohatého opis javu, ktorý skúmame. V tomto ohľade je dôležitá reprezentativita aktéra chápaná predovšetkým ako jeho autenticita resp. ako jeho aktérstvo, účasť na skúmanej udalosti. Reprezentuje jav, o ktorom podáva svedectvo.

Internet sa v kvalitatívnom výskume používa ako na získavanie účastníkov, tak aj na vlastný zber údajov. Na zabezpečenie validity výsledkov výskumu je z tohto pohľadu dôležité riešenie problémov:

1. dostupnosti participantov skúmaného javu prostredníctvom internetu;
2. spôsobu oslovenia participantov a ich výberu;
3. ochoty resp. neochoty participantov spolupracovať na výskume;
4. identity participantov a jej overovania.

1. *Stratégia dosažitelnosti a získavania účastníkov kvalitatívneho výskumu* je zvažovaná už pri formulovaní prvotného zámeru výskumu. Ide o úvahy, ako získať participantov, ktorí môžu poskytnúť odpovede na výskumné otázky a umožnia tak naplniť ciele výskumu. Ich identifikácia sa opiera o sociodemografiu užívateľov internetu. Vo všeobecnosti je preukázané, že ľudia, ktorí sú ťažko dosiahnuteľní, a tí, ktorí na základe oslovenia odmietajú spolupracovať, majú odlišné charakteristiky ako ľudia, ktorí s účasťou na výskume súhlasili¹⁷. Účelové vzorkovanie v kvalitatívnom výskume umožňuje výskumníkom vybrať si jednotlivcov podľa rôznych kritérií tak, aby svojimi charakteristikami čo najlepšie prispeli k popisu skúmaného javu. Ak výskumníci na rekrutáciu účastníkov kvalitatívneho výskumu používajú internet, pri výbere osôb môže dochádzať k viacerým nežiadúcim efektom.

Stáva sa, že na požiadavku posielanú on-line participantí odpovedajú iba vtedy, ak sa cítia byť problémom zvlášť hlboko dotknutí. Aj keď niektoré veľmi zaujímavé dáta sú získané práve týmto spôsobom, nemusia reprezentovať všeobecnú skúsenosť v danej oblasti. Tento efekt môže byť podľa Aseltonovej korigovaný opakovaným zberom až do tej miery, keď dáta dosiahnu bod nasýtenia a príbehy sa začnú opakovať. (Aselton 2012)

Na druhej strane, „on-line osoby“ sa vo svojich reakciách môžu líšiť od „skutočných“ osôb, a to v závislosti od ich emocionálnej reakcie na tému, ktorá je vo výskume diskutovaná. Odhalenie, či participant rozpráva alebo píše pravdu alebo nie, je problematické, pretože pri komunikácii chýba vizuálny kontakt. V dopĺňujúcich skúmaníach sa však ukázalo, že účastníci on-line výskumu sú vo svojich internetových reakciách vcelku úprimní. (Aselton 2012)

Pri oslovovaní participantov môže dochádzať aj ku skresľujúcemu efektu „samovýberu“, čo môže spôsobiť „nereprezentatívnu“ povahu účastníkov.

2. Základom pri rekrutácii účastníkov je predstavenie sa výskumníka a jeho zámeru, predstavenie priebehu výskumu a pravidiel spolupráce. Za veľmi dôležitý bod stratégie naviazania spolupráce pokladá Aseltonová *získanie informovaného súhlasu* od účastníkov. Podľa autorky je potrebné zvážiť hroziacu ujmu, ktorá môže vzniknúť poskytovaním vysoko osobných a citlivých informácií účastníkmi. Je preto potrebné účastníkom zaručiť rešpektovanie súkromia a dôvernosti od nich získaných informácií. Kvôli pravdivej informovanosti účastníka výskumu a získaniu jeho súhlasu, by vstupné informácie mali obsahovať nasledujúce údaje: meno výskumníka, prípadne názov inštitúcie; účel výskumu; popis spôsobu, akým výskum bude prebiehať a konkrétnych nárokov, ktoré výskum bude mať na účastníkov; časový priebeh a časové nároky ktoré bude mať výskum na účastníka;

¹⁷ Ako nepriaznivé faktory ovplyvňujúce ochotu spolupracovať vo výskume uvádzajú Patel, Doku a Tennakoon vyšší vek, pohlavie – muži, obyvatelia mesta, nižšie vzdelanie, nezamestnaní alebo povolania s nižším spoločenským statusom, nízky príjem domácnosti, i ďalšie. (Patel et al. 2003)

potenciálne zisky a riziká realizovaných postupov; zaručenie anonymity účastníkov a dôvernosti zdieľaných údajov; záruky, podľa ktorých potenciálni účastníci môžu účasť na výskume odmietnuť alebo v priebehu výskumu kedykoľvek odstúpiť. Informácie by mala sprevádzať jasná ponuka zodpovedať akékoľvek otázky alebo poskytnúť podrobnejšie informácie konkrétnou kontaktnou osobou. (Patel et al. 2003)

3. Sama informovanosť ešte nezaručí aj kvalitnú *spoluprácu účastníkov*, vo významnej miere však môže pomôcť preklenúť počiatočnú nedôveru a obavy v situácii, keď aj výskumník je v komunikácii prakticky anonymný a pre účastníka neznámy. Aj napriek zabezpečeniu potrebných krokov sa tak výskumníci často musia vysporiadať jednak so slabou odozvou na svoje oslovenie a jednak s predčasným ukončením resp. prerušením spolupráce zo strany participanta. V prvom prípade navrhuje Chee použiť kreatívne motivačné stratégie; v prístupe uplatniť citlivosť k rodu, národnosti a socio-ekonomickému statusu potenciálnych účastníkov; starostlivo nastaviť obdobie zberu údajov a dodržať citlivý prístup k etickým otázkam výskumu. (Chee 2004) V druhom prípade by do stratégie oslovenia participantov mali byť zakomponované techniky zabezpečujúce nielen *počiatočnú ohotu participantov k účasti na výskume, ale aj k jej pokračovaniu po celú dobu*, po ktorú je výskum prostredníctvom internetu realizovaný.

4. Internet je špecifický priestor, ktorý ponúka anonymitu. Vďaka tomu si niektorí užívatelia *vytvárajú identitu, ktorá sa podstatne odlišuje od ich skutočnej identity*. V kontexte výskumu odlišná/falošná identita často závisí od emocionálnej reakcie, ktorú diskutovaná téma u participanta vyvoláva (nízka dôvera k zámeru výskumu, obavy z nesprávnej interpretácie poskytnutých informácií, ale aj nevyrovnanie sa so situáciou, zahanbenie a pod.). Pre zabezpečenie validity údajov je však overovanie pravosti identity účastníkov výskumu dôležitým krokom. Môže byť zaradený hneď na začiatok výskumu ako súčasť získavania účastníkov výskumu alebo sa môže realizovať formou priebežnej kontroly. Kontrola môže byť založená na viacerých taktikách, či už vkladáním rôznych kontrolných otázok do obsahu konverzácie alebo posudzovaním prijatého obsahu. Účastníci výskumu sa z hľadiska veku a rodu prejavujú aj rôznymi nepriamymi znakmi, ktoré zanášajú aj do svojho verbálneho prejavu a ktoré výskumník pri overovaní identity môže vyhodnocovať. Napríklad, jazyk mužov je vo svojich prejavoch často priebornejší, zatiaľ čo ženská reč má tendenciu k submisívnosti. Na základe písaného textu možno usudzovať aj na to, či je pisateľ starší alebo mladší, a podobne.

Aktivita zameraná na získanie základných demografických údajov participantov a predchádzajúca vlastný zber dát môže pomôcť domnelé negatívne predpoklady odstrániť. (Aselton 2012)

Overenie pohlavia, veku a ďalších znakov, podľa ktorých sú účastníci vyzvaní na rozhovor alebo k účasti na diskusii, musí byť vecou jednak „vtiahnutia“ účastníkov, ich záujmu o tému najčastejšie v prípadoch, keď sa ich skúmaný jav, situácia bytostne týka, alebo potrebujú pomoc (ako to uvádza napr. Holge-Hazeltonová pri výskume mladých diabetikov) a jednak trpezlivosti výskumníka a dostatku času na postupné získavanie údajov o účastníkoch. Skúsenosti z empirických výskumov však ukazujú, že najmä mladí ľudia nemajú zábrany prostredníctvom internetu poskytnúť pomerne osobné údaje o sebe a svojej rodine vrátane fotografií. (Holge-Hazelton 2002)

Skutočnosť, či sme účastníkov výskumu získali korektne a či dáta získané na ich základe, budú platné alebo nie, nemožno posudzovať izolovane, ale len na základe posúdenia celého komplexu vzťahov: spôsobu výberu účastníkov, charakteru javu (príbehu, udalosti), ktorý skúmame a cieľa výskumu, ktorý sme si jeho skúmaním stanovili. Kvalitu nastavenia uvedených atribútov skúmame aj vo vzťahu k ďalším faktorom, ako sú počet účastníkov (veľkosť skúmanej skupiny), konkrétna podoba výskumu a metódy, ktoré budú použité na zber dát, dodržiavanie etických pravidiel, atď. (Patel et al. 2003)

Podoba a najmä súlad všetkých týchto prvkov vo výskume sa bude podieľať na zabezpečovaní validity získaných výsledkov.

On-line zber kvalitatívnych údajov

V dôsledku používania internetu v kvalitatívnom výskume sa mení aj spôsob práce v teréne. On-line zber kvalitatívnych dát tu ponúka viacero výhod, ku ktorým patrí hlavne získavanie hotového textu odpovedí bez potreby prepisovania, jednoduché získavanie účastníkov prostredníctvom e-mailu a pružný čas pre „rozhovory“, výmenu obsahov konverzácií, bez nevyhnutného cestovania za účastníkmi a ďalších nákladov. (Aselton 2012) Avšak, hoci použitie internetu pre zber údajov eliminuje náklady a priestorovú bariéru medzi výskumníkom a účastníkom výskumu, zároveň znamená aj viaceré obmedzenia. Chýbajúci priamy face-to-face kontakt a informácie o nálade, mimike, reči tela, tóne rozprávania, atď. znemožňujú na druhej strane, overovanie reakcií účastníka, pravdivosti jeho odpovedí, môžu viesť k posunom významov výpovedí a k ďalším možným skresleniam. Pri on-line zbere sa treba zmieriť aj s pomalším tempom komunikácie (a spravidla celkovo dlhším časom realizácie výskumu) a s takým výberom účastníkov, ktorý je viazaný len na internetových užívateľov.

Internetom sprostredkovaná interakcia však umožňuje aj v kvalitatívnom výskume zberať dáta viacerými technikami a zvažovať aj v ich rámci vhodnosť k zvolenej téme, typu účastníkov a pod. (Riva – Galimberti 1998) K najpoužívanejším technikám on-line zberu kvalitatívnych dát patria e-mail, i-forum a i-focus groups.

E-mail poskytuje nový spôsob, ako realizovať prostredníctvom on-line aj individuálne kvalitatívne rozhovory. Na zber údajov namiesto osobných (face-to-face) hĺbkových rozhovorov môže byť použitá séria otvorených otázok, posielaných participantom e-mailom, vždy v niekoľkých epizódach, v priebehu určitého času. O nahradení série osobných rozhovorov e-mailami, čiže „e-interview“ s malým počtom účastníkov hovoria aj Bampton a Cowton. Idea „e-interview“ vznikla ako efektívnejší spôsob realizácie osobného rozhovoru, pri ktorom boli účastníkovi poslané otázky e-mailom. Namiesto poslania všetkých otázok naraz sa výskumníci rozhodli zberať dáta interaktívnejším spôsobom, ako by bolo poslanie celého zoznamu otázok naraz. Poslali najprv niekoľko úvodných otázok. Získané odpovede boli pohotové a podrobné. Následne výskumníci poslali tri rôzne série s ďalšími otázkami. Odpovede získali do siedmich dní. Autori upozorňujú, že interakcie medzi výskumníkom a účastníkmi sú nevyhnutne asynchrónne, s prestávkami variabilnej dĺžky medzi impulzami alebo epizódami komunikácie. (Bampton – Cowton 2002) V porovnaní s tým, aj vo face-to-face interview sú prestávky, avšak odklad interakcie medzi výskumníkom a účastníkom v e-interview je podstatne dlhší a môže variať od niekoľkých sekúnd cez hodiny až po niekoľko dní. Pre zabezpečenie validity údajov je v dôsledku asynchrónnosti e-interview dôležité, aby komunikácia splnila nasledujúce podmienky:

- aby opytovaný nebol zaviazaný na promptnú (rýchlu, včasnú) odpoveď;
- aby mu ani nebol určený žiaden časový interval, do kedy má na otázky odpovedať;
- aby v kvalitatívnom interview prebehla viac ako jedna epizóda (výmena) otázok a odpovedí.

V prípade e-interview je účastníkovi daný dostatok času na formulovanie odpovede na čiastkové otázky. Asynchrónnosť vzájomnej komunikácie tu teda má priaznivý efekt a účastníkovi výskumu umožňuje porozmýšľať a vytvoriť pravdivú odpoveď. Čas na rozmyšľanie svojej odpovede tak síce môže znížiť tlak, ktorý v niektorých prípadoch pociťujú účastníci face-to-face výskumu, ale na druhej strane, takéto odpovede strácajú pôvodnú bezprostrednosť, spontaneitu, ktorá môže byť základom bohatosti, sýtosti dát. Potenciál využitia e-interview ako výskumného nástroja vidia preto títo autori skôr v jeho uplatnení sa ako doplnkového nástroja k etablovanejším metódam. (Bampton – Cowton 2002)

Na dobré výsledky pri realizácii kvalitatívneho výskumu prostredníctvom internetu, e-mailom posielanými otázkami a odpoveďami účastníkov, poukazuje aj Aseltonová pri výskume popôrodnej traumy u žien. Tento typ zberu dát poskytuje pre účastníkov väčšiu anonymitu a obojstranne umožňuje pohodlnejšiu spoluprácu. (Aselton 2012)

Holge-Hazeltonová tento postup uplatňuje pri výskume mladých diabetikov. (Holge-Hazelton 2002)

I-fórum je skupinové diskusné fórum s (písomným) reagovaním v určenom časovom intervale (napr. 24 hodín) nielen na otázky výskumníka, ale aj na vyjadrenia ďalších účastníkov.

Rizikom spoľahlivosti dát môžu byť extrémne reakcie (prílišný súhlas a priklonenie sa k ostatným alebo naopak, demonštratívna snaha účastníka odlišiť sa) a diferencované schopnosti účastníkov formulovať reakcie. Problémom sú aj príliš stručné odpovede a odpovede so všeobecnými vyjadreniami. Technika kladie väčšie nároky na výskumníka, ktorý formulovaním otázok a oslovením jednotlivých účastníkov v skupine môže eliminovať tieto potenciálne slabiny.

I-focus groups. skupinové diskusie /videokonferencie – sú viazané, podobne ako pri osobnom kontakte, na vymedzený čas, v ktorom sa účastníci na webovej lokalite prihlasujú. Diskusie kladú nároky na dlhšiu prípravnú fázu a výber účastníkov. Fyzická vzdialenosť od výskumníka a ostatných účastníkov však môže spôsobiť väčšiu formálnosť vo vyjadreniach účastníka v porovnaní s jeho účasťou na face-to-face skupinovej diskusii. To všetko je dôvodom, aby výskumník pri tvorbe koncepcie kvalitatívneho výskumu zvažil jednotlivé parametre techník on-line zberu a kvality (presnosti a spoľahlivosti) dát, ktoré nimi získa.

Spôsoby analýzy kvalitatívnych dát

Hoci všetky fázy kvalitatívneho výskumu sú orientované na dosiahnutie čo najlepšieho porozumenia skúmaného javu, prístup k samotnej analýze dát je pre kvalitu záverov obzvlášť dôležitý. Kvalitatívnemu výskumu sa pritom často vytýkajú prejavy tzv. „anekdotizmu“, keď sú výsledky prezentované na základe niekoľkých „vhodne“ zvolených prípadov, ktoré spochybňujú validitu veľkej časti kvalitatívnych výskumov. (Silverman 2005: 190) Z hľadiska ďalšej práce s dátami získanými on-line zberom je výhodou, že ich už nie je potrebné ďalej upravovať a sú pripravené pre následné analýzy. Sú prijímané a automaticky zaznamenávané v digitálnej forme, ktorá umožňuje nielen mechanické analýzy, ale aj kopírovanie dát do kvalitatívneho software a nové spôsoby analýz kvalitatívnych údajov prostredníctvom softwarovej podpory¹⁸.

Hlavnou výhodou v porovnaní s mechanickým, ručným postupom kvalitatívnej analýzy je najmä štruktúrovaná práca:

- software umožňuje okamžitý prístup ku všetkým častiam projektu, osobitne priamy prístup k zdroju dátových súborov (t. j. prepisom);

¹⁸ CAQDAS, Computer Assisted Qualitative Data Analysis je označenie, ktoré v roku 1991 zaviedli Fielding a Lee. Označuje širokú škálu dostupného software, ktorý podporuje rozmanité analytické štýly v kvalitatívnom výskume.

- prehľadáva dáta, obsahuje nástroje na vyhľadávanie textu na základe zadaného slova alebo frázy;
- tvorí kódy a obnovuje kódované úseky textu;
- riadi projekt a organizuje dáta;
- vyhľadáva vzťahy medzi kódmi;
- v písomnej forme tvorí poznámky a komentáre a napokon tvorí výstupy a správy. (Gibbs et al. 2005)

Niektoré software poskytujú možnosti automatického kódovania výsledkov textového vyhľadávania, ale napriek tomu je dôležité overovať, čo sa automaticky zakódovalo. Niektoré programy obsahujú funkciu, vďaka ktorej po zakódovaní určitej pasáže textu navrhujú aj ďalšie alternatívy variantov kódovania. Výskumník sa tak musí sám zodpovedne rozhodnúť, čo vlastne má byť kódované a akým spôsobom to má byť kódované, aby programom navrhované varianty mali zmysel. (Gibbs et al. 2005)

V poslednom období vznikla celá škála software a tento sa zároveň diferencoval do rozdielnych druhov zabezpečujúcich textové vyhľadávanie, kódovanie a vyhľadávanie, kvalitatívnu porovnávaciu analýzu i tvorbu teórie.

Zároveň sa však vedie odborná diskusia o vhodnosti použitia a o podobe týchto nástrojov. Voči softwarovej podpore kvalitatívnej analýzy dát sa najčastejšie objavujú námietky, že:

- väčšina programov je príliš ovplyvnená prístupom grounded theory;
- kódovanie rozbieja prirodzené naratívy a môže spôsobiť príliš veľký dištanc výskumníka od dát;
- hoci software možno použiť aj na analýzu otvorených otázok, niektorým analytickým prístupom (ako je napr. konverzačná analýza a analýza diskurzu) môže software ťažko poslúžiť. (Gibbs et al. 2005)

Uvedené argumenty je potrebné v každom pripravovanom projekte zodpovedne zvažovať¹⁹. Výber druhu analytického software, napr. či ide o textový editor, databázový program a podobne, musí pritom zodpovedať charakteru zozbieraných údajov.

Posudzovanie výhod použitia softwaru v porovnaní s klasickou manuálnou analýzou je kreatívnym procesom, v ktorom výskumník musí rozhodnúť o zmysle takéhoto postupu s ohľadom na získané dáta. (Bong 2002) Na zabezpečenie validity analytických postupov však možno odporučiť paralelnú – softwarovú i „mechanickú“ analýzu dát.

¹⁹ V súčasnosti sú pre výskumníkov dostupné tieto najpoužívanejšie typy software pre analýzu kvalitatívnych dát: ATLAS.ti 5, HyperResearch 2.6, MAXqda, The Ethnograph 5.08, QSR N 6 a QSR Nvivo. Porovnaj Gibbs et al. 2005.

Záver

Ak by sme mali zhrnúť charakteristiku situácie, v ktorej internet podstatným spôsobom mení súčasné chápanie a prax aj kvalitatívneho výskumu, je zrejmé, že otvára zároveň aj priestor pre overovanie jeho kvality. V súvislosti so vstupom internetu do kvalitatívneho výskumu je potrebné zdôrazniť, že:

- vstupuje prakticky do všetkých rovín a do *všetkých fáz kvalitatívneho výskumu*;
- významnú úlohu zohráva najmä pri *konštrukcii dát*;
- vytvára úplne *nové oblasti, z ktorých môžu byť dáta zberané*, (napr. video-konferencie, blogy, osobné užívateľské kontá, prihlasovacie a spotrebiteľské údaje a pod.), čo otvára príležitosti aj pre kvalitatívny výskum;
- prináša *nové spôsoby, ktorými môžu byť dáta zberané*, (napr. e-mail ako náhrada za face-to-face kvalitatívne hĺbkové rozhovory (e-interview));
- poskytuje *priestor pre vyššiu aktivitu účastníkov* v priebehu výskumu (dostávajú väčší priestor pre vyjadrenie a tvorivé úlohy) a tým pre vyššiu kvalitu dát;
- stimuluje *nové spôsoby analýzy kvalitatívnych dát*, (napr. pri využití e-mailov alebo diskusných fór – bez prepisu, priamo analýza obsahu konverzácie).

Benefity internetu ako výskumného prostriedku však v metodológii nie sú vždy dostatočne zvažované a previazané s charakterom ostatných zložiek (téma výskumu, typ a charakteristiky účastníkov, a pod.). Preto, hoci je internet aj v sociologickom výskume stále viac využívaný, o to dôležitejšie je skúmať zabezpečenie validity vo všetkých zložkách resp. postupoch a fázach výskumu, v každom konkrétnom, kvantitatívnom i kvalitatívnom výskumnom projekte.

Viera Štefancová pôsobila na Katedre sociológie FF UKF v Nitre a zameriavala sa na problematiku médií, komunikácie, otázky projektu a metodológie výskumu a kvalitatívny výskum. Od roku 2016 je odbornou asistentkou na Katedre medzinárodných politických vzťahov Fakulty Medzinárodných vzťahov na Ekonomickej univerzite v Bratislave.

LITERATÚRA

ASELTON, P., 2012: Using the Internet for Qualitative Research in Nursing 1/2012.

Dostupné na internete: <http://www.omicsonline.org/scientific-reports/2167-1168-SR126.pdf>

AUGUSTÍN, P., 2013: Naše stopy v elektronickom svete a ich ďalší možný život.

Dostupné na internete: <http://www.itapa.sk/4348-sk/nase-stopy-v-elektronickom-svete-a-ich-dalsi-mozny-zivot/>

BAILEY-ROSS, C., 2016: Living in a Digital Culture: The Good, the Bad and the

Balance Between the Two. Dostupné na internete: <https://www.biblesociety.org.uk>

/content/explore_the_bible/bible_in_transmission/files/2016_spring/BiT_Spring_2016_Bailey-Ross.pdf

- BAMPTON, R. – COWTON, Ch. J., 2002: The E-Interview. *Forum Qualitative Sozialforschung / Qualitative Social Research*, 3 (2), Art. 9, <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs020295>.
- BRENNENRAEDTS, R. – TE VELDE, R., 2010: Internet as Data Source. Feasibility Study on Statistical Methods on Internet as a Source of Data Gathering. European Commission, Directorate General for Information Society and Media.
- BONG, S. A., 2002: Debunking Myths in Qualitative Data Analysis. *Forum Qualitative Social Research*, Volume 3, No. 2.
- BROWNLOW, C., 2002: Ethical Issues for Qualitative Research in On-line Communities. Dostupné na internete: <http://oro.open.ac.uk/16326/2/75B8EB19.pdf>
- BURLES, M. C. – BALLY, J. M. G., 2018: Ethical, Practical, and Methodological Considerations for Unobtrusive Qualitative Research About Personal Narratives Shared on the Internet. *International Journal of Qualitative Methods* Volume 17: 1-9.
- CLARKE, P., 2000: The Internet as a Medium for Qualitative Research. Dostupné na internete: <http://www.und.ac.za/users/clarke/web2000/pc.pdf>
- DAVENPORT, T. H. – DYCHÉ, J., 2013: Big Data in Big Companies: Executive Summary. Dostupné na internete: https://www.sas.com/content/dam/SAS/en_us/doc/research1/big-data-big-companiesexecutive-summary-106462.pdf
- DESMOND, M., 1996: Paul Lazarsfelds Wiener RAWAG-Studie 1932: der Beginn moderner Rundfunkforschung. Wien, Mulheim a.d. Ruhr, Gutmann-Peterson.
- DHOLAKIA, N. – ZHANG, D., 2004: Online Qualitative Research in the Age of E-Commerce: Data Sources and Approaches. In: *Qualitative Social Research* Volume 5, No. 2, Art. 29 – May 2004. Dostupné na internete: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/594/1289>
- DIGITAL SOCIAL RESEARCH, 2009: A New Strategy for e-Science 2010 – 2012. Dostupné na internete: http://www.esrc.ac.uk/_images/DSR%20strategy_tcm8-19855.pdf
- EDWARDS, A – HOUSLEY, W. – WILIAMS, M. – SLOAN, L. – WILIAMS, M., 2013: Digital social research, social media and the sociological imagination: surrogacy, augmentation and re-orientation, In: *International Journal of Social Research Methodology*, ročník 16, číslo 3, s. 245-260, Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1080/13645579.2013.774185>
- EISENHART, M. – HOWE, K., 1992: Validity in Educational Research. In M. LeCompte, W. Millroy, & J. Preissle (Eds.), *The Handbook of Qualitative Research in Education* (pp. 642-680). San Diego: Academic Press.
- EUN-OK, I., 2012: Practical Guidelines for Qualitative Research Using Online Forums. *Comput Inform Nurs.* 2012 November; 30(11): 604-611. doi:10.1097/NXN.0b013e318266cade
- GALAJDOVÁ, A., 2005: Internet ako informačný zdroj, Dostupné na internete: <http://web.tuke.sk/AC/Alena/internet.pdf>
- GIBBS, G. R. – FRIESE, S. – MANGABEIRA, W. C., 2002: The Use of New Technology in Qualitative Research. Introduction to Issue 3(2) of FQS [35

- paragraphs]. *Forum 50 Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 3(2), Art. 8, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs020287>
- GIBBS, G. R. – TAYLOR, C. – LEWINS, A., 2005: Introduction to CAQDAS. Dostupné na internete: http://onlineqda.hud.ac.uk/Intro_CAQDAS/What_the_sw_can_do.php
- GOLAFSHANI, N., 2003: Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research. *The Qualitative Report*, 8(4), 597-606. Retrieved [Insert date], from <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR8-4/golafshani.pdf>
- HAND, Ch., 1996: Other Faces of Virtual Reality. In: Brusilovski, P. – Kommers, P. – Streitz, N. (Eds.): *Multimedia, Hypermedia, and Virtual Reality: Models, Systems, and Application*. Springer, First International Conference, MHVR'94, Moscow, Russia September (14-16), 1996. Selected Papers. Series: Lecture Notes in Computer Science, Vol. 1077. Dostupné na internete: <http://www.springer.com/computer/information+systems+and+applications/book/978-3-540-61282-7>
- HARDON, D., 2012: Dáta cez internet zadarmo: Súboj cloudových služieb. Dostupné na internete: <http://www.zive.sk/data-cez-internet-zadarmo-suboj-cloudovych-sluzieb/sc-3-a-299549/default.aspx>
- HENDL, J., 2008: Kvalitatívni výzkum. Základní teorie, metody a aplikace. Portál, Praha.
- HIRNER, A., 1976: Ako sociologicky analyzovať. Ústav školských informácií, Bratislava.
- HOLGE-HAZELTON, B., 2002: The Internet: A New Field for Qualitative Inquiry? *FORUM: Qualitative Social Research*, Volume 3, No. 2.
- CHEE, W., 2004: Recruitment of Research Participants through the Internet. *Comput Inform Nurs*. 2004, s. 289-297. Dostupné na internete: [http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Im%20EO\[Author\]&cauthor=true&cauthor_uid=15520599](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Im%20EO[Author]&cauthor=true&cauthor_uid=15520599)
- KERLINGER, F., 1972: *Základy výzkumu chování*. Academia, Praha.
- KUSÁ, Z., 1992: *Kvalitatívna analýza údajov*. FF UK Bratislava.
- LIEVROUW, L. A. – LIVINGSTONE, S., 2006: *Handbook of New Media: Social Shaping and Social Consequences*. London, SAGE Publications.
- MARTIN, P. – BATESON, P., 2009: *Úvod do teorie a metodologie měření chování*. Portál, Praha.
- MANN, Ch. – STEWART, F., 2000: *Internet Communication and Qualitative Research: A Handbook for Researching Online*. Sage Publications: London.0761966277 (pb)
- MAXWEL, J. A., 1992: Understanding and Validity in Qualitative Research. *Harvard Educational Review*; Fall 1992; 62, 3; Research Library Core.
- MEANS COLEMAN, R. R., 2001: Maintaining Perspective During Troubling Research Interviews: A Reception Study with Three Convicted Murderers. *Counterblast e51 Journal of Culture and Communication*, roč. 1, č. 1, November 2001. Dostupné na internete: http://www.nyu.edu/pubs/counterblast/issue1_nov01/articles/coleman_1
- MISHLER, E. G., 1990: Validation in Inquiry-Guided Research: The Role of Exemplars in Narrative Studies. *Harvard Educational Review*, s. 415-443.

- Dostupné na internete: http://www.caresci.gu.se/infoglueCalendar/digitalAssets/1761069668_BifogadFil_Mishler_Validation_1990.pdf
- NEVILLE, S. – ADAMS, J. – COOK, C., 2016: Using Internet-Based Approaches to Collect Qualitative Data from Vulnerable Groups: Reflections from the Field, *Contemporary Nurse*, 52: 6, 657-668. DOI:10.1080/10376178.2015.1095056
- PATEL, X. – DOKU, V. – TENNAKOON, L., 2003: Challenges in Recruitment of Research Participants. *Advances in Psychiatric Treatment*. Vol. 9, s. 229-238.
- RIVA, G. – GALIMBERTI, C., 1998: Computer-Mediated Communication: Identity and Social Interaction in an Electronic Environment. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*”, s. 434-464.
- SCHRAPE, J. F., 2010: Web2.0. und Massenmedien: Visionen versus Empirie. *Forschungsjournal NSB*. Ročník 23, číslo 3, s. 72-83.
- SILVERMAN, D, 2005: *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Ikar, Bratislava.
- SPINK, A. – GRIESDORF, H. – BATEMAN, J., 1999: A Study of Mediated Successive Searching During Information Seeking. *Journal of Information Science* 25; Dostupné na internete: <http://jis.sagepub.com/cgi/content/abstract/25/6/477>TNS Slovakia, 2011: *Life style 2011. Záverečná správa z výskumu*. Bratislava.
- TNS Slovakia, 2011: *Digital Life 2011*. Dostupné na internete: www.tnsdigitallife.com.
- TNS, 2014: *Connected Life, 2014*. Dostupné na internete: https://www.tns-global.sk/sites/default/files/files/ts1434_connected_life_digital.pdf
- TSATSOU, P., 2014: *The Role of Digital Technologies in Social Research in the UK: An Emerging Digital Research Community? Final Report*. Department of Media and Communication, University of Leicester.
- VELŠIČ, M., 2018: *Digitálna gramotnosť na Slovensku 2018. Zaostréné na robotiku*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava.
- WAINWRIGHT, D., 1997: Can Sociological Research Be Qualitative, Critical and Valid? *The Qualitative Report*, Volume 3, No. 2. Dostupné na internete: <http://www.nova.edu/ssss/QR3-2wain.html>
- WILLIAMS, P. – ROWLANDS, I., 2007: *The Literature on Young People and the Information Behaviour*. WorkPackage II.
- WOLCOTT, H. F., 1990: *Writing Up Qualitative Research*. Dostupné na internete: http://qhr.sagepub.com/content/12/1/91__